

“Minulle on langennut osa esittää tämän pienen sirkuksen kurjaa pelleä, narulla hyppivää ammattitoimittajaa”, kirjoitti Erkka Lehtola kokemuksistaan seminaarista Tampereen yliopistolla. Seminaarissa puhuttiin Lehtolan mielestä “niitä näitä”: “Käsitteet singahtelevat. Suljetussa huoneessa istuvat täydennyskoulutettavat saavat tietää, että diskurssianalyysi, semiotiikka ja fenomenologia ovat tiedotustutkimuksen alueella nyt imussa, muotiaiheita”. Vuosi oli 1986.

Pari vuotta aiemmin Heikki Luostarinen kirjoitti *Tiedotustutkimus*-lehdessä (1/1982) näin. “Keskustelin hiljan erään toimittajan kanssa, joka piti itseään lehtitalonsa ‘ainoana todellisena uutismiehenä’ ts. ainoana oikeana toimittajana kyvyttömien byrokraattien joukossa. Kun keskustelimme journalismin tutkimuksen suhteesta arkiseen uutistyöhön, hän kuittasi kerran toisensa jälkeen hennon tieteellisen argumentaationi jyrättämällä: “Terrori on eri kuin käytäntö!”

Professio ja proffat kritiikin esteinä

Journalismin tutkijoiden ja toimittajien suhteista on totta vie kirjoitettu ennenkin, enkä ole ollenkaan varma, onko minulla asiasta mitään uutla lausuttavaa. Yritän kuitenkin. Puhisen ensin pahimmat turhautumani pihalle listaamalla sekä toimittaja- että tutkijaleirin syntejä sellaisena kuin olen niihin itse tutkijana törmännyt. Sen jälkeen yritän keksiä vähän rakentavampaa sanottavaa.

“Profession” omat kritiikin kriteerit?

Toimittajuus ei tunnetusti ole ammasteista selkeärajaisimpia. Toisin kuin kiteytyneemmiltä ja samalla jähmettyneemmiltä ammasteilta, journalisteilta ei esimerkiksi vaadita muodollista koulutusta eikä heidän työnsä ei nojaa mihinkään selkeästi tunnistettavissa olevaan tietovarantoon.

Toimitustyössä tähän ammattitaidon epämääräisyyteen liittyy poikkeuksellisen intensiivinen julkisuus. Niinpä siinä, että toimittajilla on taipumus pyrkiä itse asettamaan journalismin arvioimisen kriteerit, ei ole erityisen paljon ihmeteltävää. Näinhän tekevät kaikki ammattikunnat: lääkäreiden mielestä heidän työnsä arvioiminen edellyttää lääketieteeseen perehtymistä.

Toimitustyön suhteen asiat ovat kuitenkin hiukan toisin: miten tai missä toimitustyöhön, journalismin ammattitaidon luomiin kriteereihin, oikein voisi perehtyä. Ammattitaidon tietovarasto on toki olemassa, mutta se

elää näkymätöntä elämäänsä journalistien kokemuksessa, uutisnässä, kirjoittajan vaistoissa ja sen sellaisessa, josta tietävät vain toimittajat.

Journalismikritiikille tästä seuraa aito ongelma. Jos lupa puhua journalismista – ainakin niin että toimittajat kuuntelisivat – edellyttää kokemusta siitä, miten journalismia tehdään. Joskus tuntuu siltä, että journalismikritiikki voi olla vain itsekritiikkiä. Jos näin on, kritiikin monopolisoituessa kriteerit alkavat helposti yksipuolistua.

Journalismikritiikin eteenpäinviemisen yksi edellytys on, että kuka tahansa otetaan vakavasti journalismin kriitikkona. Samaan tapaan kuin toimittajat mielellään käyttävät maallikkojen mielipiteitä vaikkapa julkisten muistomerkkien iänikuisissa näköisyyskiistoissa, heidän pitäisi ottaa toisinaan myös muut journalismia arvioivat osapuolet: lukijat, viranomaiset, kansalaisjärjestöt, poliitikot – ja tutkijat. Yhtä lailla kuin ruma patsas, journalismin laatu on julkinen asia, siis kenen tahansa asia.

Jonkinlaisen otteen journalismin kriteereiden yksipuolistumisesta saa katsomalla, millaista journalismi on. Liian usein – ainakin lukijan kannalta – journalistit näyttävät keskinäisessä kilpailussaan tuottavan tolkuttomasti “samaa” ja yhä vähemmän erilaista. Kun jostain asiasta alkaa ‘julkinen keskustelu’, typistyy uutisointi liian usein vain yhteen kysymykseen: eroaako Eeva Vuori tai Arja Alho, koplasiko Kauko Juhantalo, piikittikö Jari Räsänen?

Tämän ovat havainneet jo nekin, joiden työ on journalismin ‘sisältötuotannon’ kustannusten leikkaaminen. Juttujen yhteiskäytön lisäämisen taustalla on – ääritulkintaan sortuakseni – journalistikunnan homogeeninen (ja siten usein tylsä) käsitys siitä, mitä on hyvä journalismi ja mikä milloinkin on kiinnostavin näkökulma. Tätä kuvaa tuttu paradoksi. Kun keskenään kiivasta uutiskilpailua käyvät toimittajat pistäytyvät samassa tiedotustilaisuudessa, kuulevat samat puheet ja tekevät kaikki saman kärjen juttuunsa, tätä pidetään esimerkkinä ammattitaitoisuudesta ja uutiskriteerien objektiivisuudesta. Lukijan kannalta se voi kuitenkin olla mielikuvituksettomuutta ja siten huonoa journalismia.

Journalismikritiikin kehittäminen edellyttää useiden rinnakkaisten arviointitapojen tapojen hyväksymistä. Nyt meillä on liian usein vain kaksi journalismikritiikin kysymystä: 1) onko kuva tosi ja 2) pelaako media ‘oma’ peliään? Muitakin kysymyksiä pitäisi voida nostaa esiin. Kuten: 3) kenen kysymyksiä toimittajat kysyvät, 4) kenen määrittelemiin ongelmiin etsitään vastausta, 5) saadaanko kysymyksiin vastauksia, 6) kenen kielikuvia käytetään, 7) pitäisikö journalismin suosia niitä näkökulmia, joilla on vähemmän julkisuudenhallinnan resursseja, ja niin edelleen.

Otan hiukan epäreilun esimerkin journalismin kriteerien monopolisoitumisesta. Miten käydä keskustelua esimerkiksi Helsingin Sanomien

yleisönosaston laadusta, kun kirjoituksia valitseva toimittaja Jouko Hillo toteaa muun muassa näin: “Kyllä ammattitaito loppujen lopuksi ohjaa valintojen monipuolisuutta. Loppujen lopuksi valinta on aika simpPELLIÄ, sillä hyvät tekstit seuloituvat esille ihan itsestään.” Sama portinvartija myös huokaa, että “tavallisilta ihmisiltä ei tule hyviä tekstejä.”

Huoli alkaa tosin vaikuttaa hiukan kehäpäätelmältä, kun (niin ymmärtääkseni) ajatus jatkuu (epäsuorana lainauksena) näin: “Kun niin sanottu tavallinen ihminen haluaisi purkaa omakohtaisia tuntojaan mielipidesivulla, hän ottaa usein esille jonkin itselleen sattuneen asian. Näin hän ei hevin yllä samalle yleisyyden ja laajojen näköalojen tasolle kuin asiantuntija tai viranomaisena.” Tässä on esimerkki kriteeristä, joka sulkee julkista keskustelua.

Jotten turhaan antaisi kuvaa puolueettomuudesta, valaisen toista journalismin perisyntiä itseänikin koskettavalla esimerkillä. Olen viime vuosi-
na puuhastellut Yhdysvalloista (mistäpä muualta) peräisin olevan kansalaisjournalismin ajatusten kanssa. Tiedotustutkimuksen viime vuoden viimeiseen numeroon käänsin tätä liikettä käsittelevän artikkelin, jossa tarkkanäköisesti ja minusta rakentavan kriittisesti tarkasteltiin tätä muodikkaa ilmiötä.

Lehden kirjoitusta arvioi tuoreltaan Kaisu Mikkola Kalevassa (31.12.1997). Artikkelikaupalla kansalaisjournalismista luettuaan kirjoittaja poimii esiin yhden kansalaisjournalismissa esille nostetun idean: että journalismin pitäisi kertoa sellaisesta toiminnasta, jossa kansalaiset pyrkivät ja joskus jopa onnistuvat ratkomaan joitakin yhteisiä ongelmiaan. Analyysi kansalaisjournalismista päättyy näin:

“Suomalainen lukija, joka mahdollisesti ehti aikanaan tutustua kansalaisjournalismiin, käy kuitenkin viimeistään tässä kohdassa epäluuloiseksi ja kuulostelevaksi: eikö edesmennyt neuvostojournalismi ollut juuri täynnä ns. hyviä uutisia”. “Jospa muodikas kansalaisjournalismi onkin kotoisin entisestä Neuvostoliitosta eikä nyky-Yhdysvalloista!”

On tietysti totta, että kaikki ihmiset ovat tuomittuja yrittämään uusien asioiden ymmärtämistä vertaamalla niitä joihin vanhoihin ja tutumpiin asioihin. Journalistien tavassa tutkailla esille nostettuja ajatuksia tämä taipumus, jota vastaan rimpuilemisesta ajattelemisessa on kysymys, paisuu kuitenkin joskus tolkuttomiin mittoihin.

Heitto havainnollistaa kuitenkin niin journalismin kuin journalismikritiikin ongelmia. Ei tunnu mitenkään houkuttevalta aloittaa julkista keskustelua kansalaisjournalismista yrittämällä ensin selittää, että se ei ole neuvostojournalismia. Tällaisessa tilanteessa alkaa ymmärtää joitakin journalismin enemmän kaltoin kohtelemia ryhmiä, joiden tiellä julkisuuteen on enakkoluulojen ja stereotyyppien tiheikköä tavallista enemmän. Luu-

len, että tutkijan ongelmat ja muiden journalismin ‘ulkopuolisten’ osallisten ongelmat muistuttavat tässä suhteessa toisiaan.

“Professorit” journalismikritiikin tulppana

Syyttömiä eivät ole tutkijatkaan. Yksi helmasynneistämme on kapea ja yhdenmukaistava käsitys journalismista ja journalisteista. Tutkijoiden puheessa “journalismi” palautuu liian usein jonkinlaiseen yksinkertaiseen stereotyyppiaan uutisjournalismista, jota tapaa yhä harvemmin todellisista tiedotusvälineistä. Saman synnin toinen ilmenemismuoto on aika yksioikoinen käsitys toimittajista.

Meille tutkijoille ei ole kunniaksi se, että Suomessa ei ole juuri tehty sellaista esimerkiksi osallistuvaan havainnointiin nojaavaa tutkimusta, joka auttaisi tällaisten kaavoittumien purkamisessa.

Kaisu Mikkolan ruotimassa *Tiedotustutkimus* -lehden numerossa 4/1997 tulin esimerkiksi itse allekirjoittaneeksi seuraavan muotoilun:

“Onko journalismi reilu portinvartija? Haluaako esittää edustavan yhteiskunnallisista toimijoista ja näiden äänistä?” “ Vastaus on kielteinen. Käytännön journalistisen työn virittyminen ja sen paineet ovat tehneet journalismista pitkälti tiettyjen toimijoiden ja äänten kentän. Journalismin luoma julkisuustila on kuin kahvila, johon pääsevät sisään vain kantaasiakkaat. Muiden osana on katsella kuppilan ikkunasta sisään.” .

Perusteet moiselle yleistävälle mollaamiselle löytyivät litaniasta journalismin tutkimusta, joka – yllätys yllätys – on lähes tyystin keskittynyt arvioimaan uutisjournalismia ja sen suhteita tietolähteisiinsä. “Professorit” ovat ehkä liiaksikin kohdistaneet huomionsa siihen journalismin osaan, jonka “professio” itse on nähnyt journalismin “kovaksi ytimeksi” tai “kuningaspuoleksi” , kuten Jouko Hillo asian ilmaisee. Rajausta on tullut tavaksi perustella ajatuksella, että uutisjournalismi on ajankohtaisjulkisuuden tärkein osa. Mutta mitenkähän lienee, jos “profession” ja “professoreiden” lisäksi saisimme kysytyä asiaa journalismin muilta osallisilta – lukijoilta, viranomaisilta, juttujen kohteilta, kansalaisjärjestöiltä, jne – olisiko-han kuva toinen? Kunniaksi journalismin tutkimukselle ei myöskään ole se, miten vähän journalismin muita osallisia on vedetty mukaan tutkimuksiin. Esimerkiksi yleisötutkimuksessa on omat ongelmansa, eikä tutkija tietenkään voi puhua yleisön äänellä. Mutta journalismikritiikille tällaisilla tutkimusotteilla voisi olla paljon annettavaa, etenkin, jos pyrittäisiin luomaan sellaisia asetelmia, joissa yleisö voisi keskittyä sanomaan jotain siitä, millaista journalismi voisi tai millaista sen pitäisi olla lukijoiden mielestä.

Toinen isompi tutkijapiirien ongelma on enemmän jäsentenvälinen kysymys. Ehkä siksi sen muotoileminen tuntuu vaikeammalta. Ajattelen sitä ongelmaa, jonka vahva kriittinen ja teoreettinen kasvuympäristö luo koikelevamman tutkimuksen tekemiselle.

On välttämätöntä, että kriittinen tutkimus pitää kiinni oikeudestaan puhua journalismista itse muotoilemaltaan pohjalta ja itse muotoilemaltaan sanastolla. Muuten sillä ei ole mitään annettavaa journalismikritiikille. Mutta yhtä välttämättömältä minusta tuntuu se, että kriittinen tutkimus joutuu edes silloin tällöin vastaamaan kysymykseen, millaista olisi sen itsensä visioima journalismi. Tähän kysymykseen vastauksen pitäisi tulla kriittisiltä tutkijoilta itseltään. Jos tutkimuksen ‘popularisointi’ ja tulkitseminen jäävät journalistien yksinoikeudeksi, on jälki usein hedelmätöntä.

Kun Erkka Lehtola ironisoiden luetteli “imussa” olevia termejä, hän antoi samalla kyllä vaikutelman, ettei ollut kovin tarkkaan kuunnellut, mitä annettavaa “diskurssianalyysillä, semiotiikalla tai fenomenologialla” oli journalismista puhumiselle. Ja jos tutkijat puhuivat kummia ja käsittämättömiä, olisi tietysti voinut kysyä.

Niin tai näin, minusta on riittämätöntä, että kriittinen tutkimus tyytyy erittelemään ja selittämään journalismin ongelmia. Kriittinen asenne voi helposti johtaa eräänlaiseen halvaantumiseen, jossa ei ole kyse pelkästään siitä, että puheyhteys katkeaa. Kysymys on myös siitä, että tutkimus tulee todistaneeksi erilaisia vääjäämättömiä voimia ja samalla – paradoksaalista kyllä – kehystää nämä ongelmat ihmisten ulottumattomiin. Jo kriittisen teorian veteraani Theodore Adorno varoitti siitä, ettei pidä mytologisoida ajatusta yhteiskunnallisen kehityksen lainalaisuuksista.

Suojellessaan omaa itsenäistä asemaansa kriittinen tutkimus ajattelee usein, että se on eräänlainen itsenäinen saareke, jolla ‘aidosti kriittiset’ projektit voivat vielä kasvaa ja kehittyä. Samalla se on kuitenkin vaarassa eristää itsensä kokonaan siitä, millä tavalla esimerkiksi journalismin arkipäivässä toimitaan, millä tavalla muuta tutkimusta tehdään, tulkitaan ja käytetään hyväksi ja minkälaista keskustelua vaikkapa journalismista käydään.

Itsenäisyyden suojeleminen voikin olla enemmän turvallisuushakuista ja itse asiassa edistää “kriittisten voimien häviämistä maailmasta”, mitä esimerkiksi Veikko Pietilä (*Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä*, 1997) pitää kriittisen teorian päähuolenaiheena. Ehkä kriittiset voimat katoavat joskus myös yliopiston tutkijankammioihin.

Journalismikritiikki kokeellisena projektina

“Professorien” leirille luuteenomaiseen tapaan kuvaisin tätä pellejen ja terroristien vuoropuhelun vaikeutta näin: “professionaalit” journalistit ja

journalismin “professorit” ovat paraatiesimerkkejä modernin yhteiskunnan ammattilaisista, joiden arkipäivä on aika laitostunutta puuhaa. Ja laitostuessaan inhimillisellä toiminnalla on taipumusta kehittää sellaisia selityksiä ja puhetapoja, jotka enemmän suojelevat kuin asettavat alttiiksi laitoksen rutiineja ja toimintamalleja. Omat käytännöt saavat selityksensä profession puheenparressa. Profession (niin tutkijoiden kuin toimittajienkin) hedelmällisen itsekritiikin tiellä on, filosofi Lauri Mehtosen (*Mutta missä on yhteiskunta*, 1996) sanoin, “minän mestarillinen väistelyiden taito”. Mehtonen jatkaa:

“Minän väistelyiden eräs taktinen muoto, juuri valistuksen sisäisessä taistelussa käytetty täsmäase, voidaan ilmaista seuraavasti: ‘Jos näitä tai näitä ulkoisia pakkoja tai esteitä ei olisi voisin/uskaltaisin/ käyttää vapaasti järkeäni’. Tällaisissa ylimääräytyneissä kuvitelmissa on aina kyse siitä, että omat heikkoudet, puutteet ja vajavuudet (‘itse aiheutettu alaikäisyys’) ulkoistetaan. Eli itsen tuottama siirretään toisiin henkilöihin ja oman elämän ulkoisiin puitteisiin, joihin toistaiseksi on järkevää alistua ja mukautua odottaen vain hetkeä, jolloin voi avoimesti olla se, joka on aina ollut itselleen”.

Yksi mahdollinen tie journalismikritiikin eteenpäinviemiseksi avautuu, jos ajattelee keskustelun ongelmien johtuvan juuri siitä, että kukin ajattelee asiaa omien käytäntöjensä puitteissa. Entä jos journalisteilla ja tutkijoilla olisi yhteisiä käytäntöjä? Millaisia nämä käytännöt voisivat olla?

Minusta olisi hedelmällistä yrittää käynnistää enemmän journalistien ja tutkijoiden yhteisiä hankkeita, joissa yhdessä yritettäisiin kehitellä ja kokeilla, millaista journalismi voisi olla? Ehkä yhteiset, konkreettiset ja kokeelliset hankkeet toisivat myös journalismia koskevaan puheeseen yhteisen kohteen, vaikka näkökulmat tutkija- ja toimittajapuolilta olisivat erilaiset. Tällaisen tutkimustyön ‘tuloksia’ eivät olisi jakaumat tai numerot, vaan kokeiluista ja niiden arvioinnista kumpuavat ajatukset. Tällaisissa yhteisissä projekteissa itse kullakin olisi enemmän pelissä. Ehkä tällaisissa hankkeissa voitaisiin keskustella journalismista viittaamalla siihen, mitä tehdään, eikä siihen, mitä journalismi ‘oikeasti’ on (joko arkisena ammattitaitona tai yhteiskuntatieteellisesti nähtynä puuhana) tuon projektin ulkopuolella.

En tarkoita sitä, että “professorien” ja “profession” ero pitäisi hävittää. Päinvastoin, eri näkökulmien luoma jännite voisi tehdä yhteistyöstä jopa paikoitellen jännittävää.

Tutkija, YTT, Risto Kunelius työskentelee Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella.